

<https://doi.org/10.62837/2025.9.424>

TƏRANƏ CAVADOVA
AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutu
teranecavadova062@gmail.com
İstiqlaliyyət, 26

KLASSİK ŞƏRQ ƏDƏBİYYATI DÜNYA ELMİNDƏ

Xülasə

Şərq – insanlığın ilk vətəni, tarixin başlanğıcı, mədəniyyətin ilk beşiyidir. Şərqin üstünlüyü ondadır ki, insanlıq ilkin yaddaş, mənəviyyat və mədəniyyət laylasını Şərq beşiyində, onun qızmar ağuşunda dinləyib. Günəşin Şərqdə doğması da, Peyğəmbərlərin, müqəddəs kitabların bu torpaqlara göndərilməsi də Allahın Şərqə hədiyyəsi və məhəbbətinin təcəssümüdür. Şərqi tarix deyil, tarixi Şərq yaradıb. Qısacası, tarix şərqlidir desək, yanılmırıq. Ona görə insan və cəmiyyətlə bağlı bir çox məsələlərin təməlinə şərq mahiyyətinin dayanması ideyasının üstündən sükutla keçmək qeyri-mümkündür. Tarixin sonrakı mərhələlərində təzahür etmiş qərb mədəniyyəti qütbü bir sistem kimi təsdiqini tapsa da, mahiyyətindəki, şərq ilkinliyi, şərq ruhunu bütövdən ayrılma xüsusiyyətini gizlədə bilməmiş, zaman-zaman ona hörmət və mənəvi ehtiyac meyllərini nümayiş etdirmişdir.

Açar sözlər: Şərq, klassik ədəbiyyat, şeir, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Ə.Firdovsi, Y.Bertels.

Hote, Volter, Balzak, Russo, Monteskyö, Puşkin, Tolstoy, Turgenev, Yesenin və d. mənəviyyat güclərinin yaradıcılığında şərq sevgi elementləri əslində şərqlə sıx bağlılığın göstəricisidir. Bəşər mədəniyyəti tarixində şərq ədəbi-mədəni nümunələri xüsusi yer tutmuş və silinməz izlər qoymuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin genişlənilib zənginləşməsində şərq ədəbiyyatının rolu əvəzolunmazdır.

Dünya ədəbiyyatının ən qədim yaradıcılıq sahələrindən birini şərq xalqlarının mədəniyyəti, ədəbiyyatı təşkil edir. Şərq ədəbiyyatı əsasən iki istiqamətdə inkişaf etmişdir. Belə ki, bunlardan birincisi şifahi ənənələrə söykənən xalq ədəbiyyatı, ikincisi isə klassik şərq ədəbiyyatıdır. Hər iki ədəbiyyat Şummer döründən başlayaraq günümüze qədər öz inkişafını sürdürmüşdür. Onlar hər zaman bir-biri ilə qarşılıqlı təmas və təsir vasitəsilə inkişaf edib yüksəlmişdir. İstər klassik, istərsə də müasir dövrün yaradıcıları həmişə xalq ədəbiyyatından sıx şəkildə bəhrələnmişlər. Bu xüsusiyyət şərq ədəbiyyatının bütün yüksəlişi və inkişaf mərhələləri ilə özünü göstərmişdir.

Klassik Şərq ədəbiyyatının yaradıcıları da xalqın yetişdirdiyi cürətli söz ustaları, söz sənətkarlarıdır. Bu ədəbiyyat özü də iki qismə ayrılır: 1. Mütərəqqi saray ədəbiyyatı; 2. Dini-mistik saray ədəbiyyatı. Mütərəqqi saray ədəbiyyatını və dini-mistik ədəbiyyatı hökmdarlar himayə etmişdir. Bu cür ədəbiyyatların hər il tərəqqi etməsini də görürük. Saraydan kənar da klassik ədəbiyyatın bu iki növünə rast gəlinir. Məhz bu inkişaf mərhələlərindən keçərək klassik ədəbiyyat poetik məqama çatır. Ədəbi irsimizin ilkin qaynaqlarından birinə çevrilir. Klassik şərq ədəbiyyatına belə izah verməyimiz heç də təsadüf deyildir. (1, 98)

Türkiyə, İran, Ərəb, Hind xalqlarının ədəbiyyatlarını birləşdirən klassik ərəb poeziyasıdır. Ərəb ədəbiyyatının təsiri bu ədəbiyyatlarda aydın görünür. Biz klassik şairlərin hamısının yaradıcılığında qəzəl, qəsidə, qitə, tərcibənd, tərkibənd, rübai və s. klassik poeziya nümunələrinin üstünlük təşkil etdiyini bilirik. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, klassik ədəbiyyatın ənənələrə bağlılığı folklorun yerini daha da aydınlaşdırır.

İntibah dövrünün ədəbiyyatı – İranda intibah dövrü uzun sürmüşdür. Ədəbi dirçəliş əvvəlcə ölkənin şərqində, daha sonra isə qərbdə və İranın digər yerlərində təzahür etmişdir. İran ədəbiyyatında bu zaman kəsiyi klassik dövr adlanır. Bu dövrün farsdillli şairləri hərtərəfli biliyə malik idilər. Əbu Əli İbn Biruni, Ömər Xəyyam öz yaradıcılıqlarında belə ensiklopedik biliyə malik idilər. Bu dövrdə xalq poeziyasından keçmə mövzuların ədəbiyyata gətirilməsi də müşahidə olunurdu. Meydanlarda xalq tamaşaları oynanırdı. Qəhrəmanlara həsr edilən dastan formasında ədəbiyyatlar da yaranmağa başlayırdı. Əbu Tahir Tərsusunin “Əbu Müslimnasə”si iranlıların VIII əsrdə Abbasilərə qarşı üsyanın başçısı Əbu Müslimə həsr olunmuşdur. Cəngavərlik romanlarının yaranması XII əsrə təsadüf edir. Şifahi poeziyaya əsaslanan belə əsərlər mövhumu qüvvələrlə qəhrəmanın sərgüzəştlərini, məhəbbət xəttini özündə birləşdirir. Belə əsərlərdən biri “Samuk Əyyar haqqında hekayət (kitab)” adlanır. Klassik şərq poeziyasının ilk və məşhur mənbələrindən olan “Şeirun incəliklərinə dair sirlər bağı” əsərinin müəllifidir (2, 49).

Rudəki fars-tacik ədəbiyyatının ən böyük simalarından biridir. Bu dövrün əsas yaradıcılıq növü poeziya olduğundan Rudəkinin yaradıcılığında da poeziyanın bir çox şəkillərinə rast gəlmək olar. Rudəki poeziyası ictimai məzmun daşıyan, elmi və ədalətli hökmdar ideyasını, insanpərvərliyi təmsil edən güclü poeziyadır. Mənbələrdən məlum olur ki, Rudəkinin yüz min beytdən artıq ədəbi irsi varmış. Ancaq bu ədəbi irsdən günümüzdə cəmi min beyt gəlib çatmışdır. Müxtəlif mənbələrdən toplanan həmin pərakəndə parçalar şairin möhtəşəm yaradıcılığı haqqında bütün əzəməti ilə təsəvvür etməyə imkan yaratmır. Bununla yanaşı, əldə olan şeirlər və sonradan tapılan on iki misralıq “Kəlilə və Dimnə” dastanının tərcüməsi Rudəki yaradıcılığında bəşəri arzu və meyllərin, xeyirxahlıq və ədalətpərvərliyin tərənnüm olunduğunu söyləməyə əsas verir.

Klassik şərq poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən olan Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə” əsəri əhatə etdiyi böyük tarixi hadisələrin əksi, xalqın bədii təfəkkür tərzinin ifadəsi və vətənin əzəmətli tarixinin ecazkarlığı ilə müəllifinə dünyada şöhrət qazandırmışdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, Firdovsi dühasının məhsulu olan bu əsər neçə əsrlərdir ki öz aktuallığını itirməmiş, əksinə cəngavərlik, mərdlik, ədalət, vətənsəvərlik, sülhpərvərlik ideyalarının tərənnümü ilə bəşər övladının bədii zövqünü formalaşdırmışdır. Görkəmli söz ustası Ə.Firdovsinin “Şahmanə” əsəri bir çox dünya xalqlarının dilinə tərcümə edilmişdir. Azərbaycanda 1934-cü ildə Ruhulla Axundovun ümumi redaktəsi altında Əli Nazim, Vəli Xulufu, Mirzə İbrahimov və Məmməd Kazım Ələkbərli tərəfindən “Şahnamə”dən az da olsa ayrı-ayrı dastanlar Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdi. Ə.Firdosi bu şəərəfli əsəri yaradarkən ömrünün 30 ilini sərf etdiyi kimi, mütərcim M.Mübariz Əlizadə də bu tərcüməyə 30 il ömür sərf etmişdir.

Y.E.Bertels 1920-ci ildə Petroqrada Universitetinin Şərq dilləri fakültəsini bitirmiş, ömrünün sonunadək SSRİ EA Şərqşünaslıq İnstitutunda işləmişdir. Y.Bertels fars, tacik və bir sıra türk dilli xalqların ədəbiyyat tarixi sahəsində görkəmli mütəxəssis olmuşdur. Sufizm və sufi ədəbiyyatına, Firdovsi, Sədi, Cami, Nizami, Füzuli, Nəvai və klassiklərin yaradıcılığına, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının mədəniyyət tarixinə dair nəşr olunmuş əsərlərin müəllifidir. İslam Ensiklopediyasının fəal müəlliflərindən olmuşdur. Y.Bertels Firdosinin “Şahnamə”, Nizaminin “İskəndərnamə” (Ə.Əlizadə ilə birlikdə) əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlamış, mətnşünaslığa dair nəzəri məqalələr yazmışdır. Y.Bertels Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi sahəsində də böyük iş görmüş, Nizami, Xəqani və Füzulinin yaradıcılığının tədqiqi ilə ardıcıl məşğul olmuşdur. V.Bertels SSRİ-də Nizamişünaslığın banilərindəndir. Bir çox əsəri şərq və qərbi avropa dillərinə tərcümə olunmuşdur. Y.E.Bertelsin şəxsi kitabxanası Azərbaycan SSR EA kitabxanasına verilmişdir. Əsərləri: “Böyük Azərbaycan şairi Nizami” (1958), “Nizami və Füzuli” (1962) (3).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əlibala Hacızadə. Əsərləri. 10 cildə Bakı, Nafta-press nəşriyyatı. I cild. 2004.
2. Ramil Əliyev. Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatı. Dərs vəsaiti. Bakı, Elm-təhsil - 2010. 336 s.
3. Евгений Эдуардович Бертельс. Низами и Физули. Издательство Восточной Литературы. Москва – 1962. 554 с.

Тарана Джавадова
Институт Рукописей имени
Мухаммед Физули НАНА

КЛАССИЧЕСКАЯ ВОСТОЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА В МИРОВОЙ НАУКЕ

Ключевые слова: Восток, классическая литература, поэзия, Низами Гянджеви, Мухаммад Физули, А. Фирдовси, Й. Бертельс.

Резюме

Восток — прародина человечества, начало истории, первая колыбель культуры. Преимущество Востока в том, что человечество вслушивалось в колыбельную своей первой памяти, духовности и культуры в колыбели Востока, в его жарких объятиях. Тот факт, что солнце восходит на Востоке, и ниспослание Пророков и священных книг в эти края — также воплощение Божьего дара и любви к Востоку. Восток, а не история, создал историю. Одним словом, мы не ошибёмся, если скажем, что история — это Восток. Поэтому невозможно обойти молчанием мысль о том, что сущность Востока лежит в основе многих вопросов, связанных с человеком и обществом. Хотя западная культура, возникшая на более поздних этапах истории, утвердилась как полярная система, она не могла скрыть свою сущность, свое восточное главенство, свою оторванность от целостности восточного духа и время от времени демонстрировала свое уважение к нему и его духовную потребность.

T.Cavadova
Institute of Manuscripts named after
Muhammad Fuzuli of ANAS

CLASSICAL EASTERN LITERATURE IN WORLD ORIENTAL STUDY

Key words: Eats, classical literature, poem, Nizami Gancavi, Muhammad Fuzuli, A. Firdovsi, Y.Bertels.

Summary

The East is the first homeland of humanity, the beginning of history, the first cradle of culture. The advantage of the East is that humanity listened to the lullaby of the original memory, spirituality and culture in the cradle of the East, in its fiery embrace. The rising of the sun in the East and the sending of Prophets and holy books to these lands are the embodiment of God's gift and love to the East. The East

was not created by history, but by the East. In short, we would not be wrong if we say that the history is eastern. That's why it is impossible to ignore the idea that the eastern essence is the foundation of many issues related to people and society. Although the western cultural pole, which appeared in the later stages of history, was confirmed as a system, it could not hide its essence, the originality of the east, the separation of the eastern spirit from the whole, and from time to time it showed the tendencies of respect and spiritual need.

Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Samirə Ağababa qızı Əliyeva